ПРОТИВ ПЛАНОВЕТЕ ЗА ПРЕМЕСТВАНЕ НА ГОЛЕМИЯ ДОЛМЕН ОТ С. ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ В МУЗЕЯ В ЕЛХОВО

Любомир Цонев, Институт по физика на твърдото тяло – БАН

-I-

МЕГАЛИТИТЕ У НАС – НАЛИЧНОСТ И СЪВРЕМЕННА ДАТИРОВКА

Когато древните люде на Балканите потърсили устойчив материал, в който да оставят свой духовен отпечатък или който да ползват за стопански нужди, те естествено се насочили към заобикалящите ги скали и каменни късове. В новокаменната, каменно-медната и бронзовата епоха в редица райони по света местните обитатели създават ***скално-насочена култура***. В своя първичен стадий тя се изразява в почитане на ***готови природни скални форми***. По-късно се насочва към създаване на ***обработени паметници***.

Със сечива от относително по-твърди каменни късове (кремъци, вулканично стъкло и др.) почнали да дялат или дълбаят относително меки скални повърхности (пясъчници, вулканични туфи, варовици и т.н.). Впоследствие започнали да ползват и метални сечива. Така се зародили археологичните обекти, които днес наричаме „***скално-изсечени (издълбани) паметници***”.

Минали векове, техническите умения на хората се развивали и наред с желанието да ***отнемат*** материал от наличната скала се появило ***желанието за градеж*** – да сглобят от естествени или обработени каменни блокове нещо свое, някакъв нов, специфично човешки знак. Любопитното в случая е, че в различни райони по земята имало ***не само различни материали*** за строителство, ***но и различни идеи*** за това как да се гради. Практически се наблюдават ***два съществено различни подхода в градежите: зидане и сглобяване***.

В редица райони се зародила идеята за ***зидане*** от малки каменни блокчета или от тухли (най-напред сушени, а по-късно – изпечени) – напластяване на елементите по слоеве един върху друг, така че те контактуват по плоските си стени. Така се осъществил ***стандартният подход, който бих нарекъл „микролитен”***.

В други райони на Евразия хората решили да градят чрез ***групиране*** или ***сглобяване*** на огромни каменни блокове – повече или по-малко одялани - и така реализирали „***мегалитния” подход***. ***Мегалитите са древни съоръжения (бронзова и рана желязна епоха), създадени чрез групиране или сглобяване на минимален брой максимално големи и грубо обработени монолитни скални блокове.*** В сглобено състояние блоковете контактуват не по плоските си стени, а само по страничните си ръбове, по кантовете. Мегалитният културен слой у нас изглежда обхваща бронзовата и ранната желязна епохи – XV-Vв.пр.Хр.

Мегалитите се срещат в две базови строителни форми – менхири и долмени.

Менхирите са относително големи и тежки съвсем грубо оформени колоновидни скални късове, забити вертикално в терена. Срещат се както индивидуални, така и в групи: в праволинейни редици, в безредни групи, в двумерни правоъгълни решетки, в кръг (т.н. кромлехи).

Долмените са по-сложни конструкции. В архитектурно отношение те са опит да се издигне грамадна плоча над земята и да се закрепи така хоризонтално. Различават се поне ***три основни типа прости долмени*** според вида на поддържащите елементи: долмени тип „маса” (плочата е подпряна върху 3-4 вертикални камъка), долмени тип „камера” (плочата е подпряна върху 2, 3, 4 вертикални плочи-стени, забити в правоъгълен план), долмени тип „цилиндър” или „шатра” (плочата е подпряна върху 6 или повече плочи-стени, забити в шестоъгълен или по-сложен план).

Долмените в Тракия според официалната датировка по класическите археологични подходи са строени най-малко в продължение на 7-8 века, в периода XII-VI в. пр. Хр. По-простите мегалитни съоръжения – менхирите и техните групи – вероятно са по-ранни.

Скално-изсечените паметници безспорно се срещат както в Северна, така и в Южна БЪЛГАРИЯ, но повечето са в източната половина. Това са скални кръгове, стълбища, ямки, улеи, трапецовидни ниши, камери, шарапхани (шарапташи), цели комплексни скални светилища (Белинташ, Фотиново, Перперек, Татул, Бегликташ и др.). В най-голямо количество и разнообразие ги намираме на юг в Източните Родопи, а също така в североизточния район, който се простира от Шумен през Мадара, Провадия до Камен бряг. Отделни екземпляри са пръснати в Западните Родопи, Сакар, Средна гора, Източния и Централния Балкан, т.е. винаги в планински ландшафти.

Менхирите и вариациите им В БЪЛГАРИЯ са оцелели в достатъчно значимо количество, за да докажат, че не са спорадична, инцидентна проява. Менхирите днес се оказват поне 150-тина: класически индивидуални (3-4), останки от редици (2), кромлехи (2) от по 20-тина менхира всеки, правоъгълни менхирни решетки (3-4 с общо стотина менхира). Географски се срещат само в Източна България, в район, който започва на юг от Сакар планина, а завършва на север в Плевенско и край Плиска.

В ГЪРЦИЯ има не повече от 10 индивидуални менхира.

В ТУРЦИЯ има около 1000 групирани менхира при гр. Лалапаша, Одринско.

Долмените са само в Югоизточна БЪЛГАРИЯ, най-много са запазени в планините Странджа, Сакар и Източни Родопи, но се срещат на север край Казанлък и Котел, на запад до Старосел, на изток до Маслен нос. Вероятно са оцелели не повече от 100-110.

В ГЪРЦИЯ са 20-тина, повечето в южните разклонения на Източните Родопи, но има и на о-в Самотраки, о-в Наксос и до селцето Димини край Лариса.

В ТУРЦИЯ са около 300 северно от паралела на гр. Лалапаша до границата с България в Странджа.

ПРИБЛИЖЕНА **ЛОКАЛИЗАЦИЯ И ХРОНОЛОГИЯ**
НА ЧЕТИРИ ТИПА ДРЕВНИ СТРОИТЕЛНИ КУЛТУРИ
ПО ДНЕШНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ В ЕПОХАТА ПРЕДИ ХРИСТА:

1 – Култура на скално-изсичане (~2000 обекта; 20-10 в.пр.Хр.)
2 – Култура „нураги" (само 1 обект; 12 в.пр.Хр.)
3 - Мегалитна култура (~200 обекта; 12-6 в.пр.Хр.)
4 – Могилна култура - класически тракийски могили с погребения, с каменни гробници или с цели храмове(~2000 обекта; 5-2 в.пр.Хр.)

Ето някои обзорни класически публикации за мегалитите в днешните български земи. Подредени са хронологически:

1/ Братя Шкорпилови: „*Паметници из Българско. Дял I, част I: Тракия*", С., 1888.

2/ Подробно резюме от студията на Братя Шкорпилови „Паметници из Българско. Дял I, част I: Тракия", С., 1888, е публикувано на немски език в списанието
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XVIII, 1888, S.285-288 под заглавие *Pametnici iz Bulgarsko.* Като автор на резюмето е посочен Woldřich.

3/ К. и Х. Шкорпилови: „Североизточна България в географическо и археологическо отношение"
- *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*", книга VII, изд. Минист. на нар. просв., С 1892, стр. 3-83.

4/ St.Bontscheff: „Dolmen im sudlichen Bulgarien"
– *Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft fur Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, Jahrgang XXVII, Nr.5, 1896, S. 35-36.

5/ Г.Бончев: „Мегалитни паметници в Сакар планина"
– *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, том 18, стр. 659-703 (1901).

6/ Карел Шкорпил: „*Старини в Черноморската област, Част I – Мегалитни паметници и могилища*", изд. Народен музей София, С., 1925.

7/ „*Тракийски паметници, том I: Мегалитите в Тракия*, *Част 1*", под ред. на Ив. Венедиков и Ал. Фол, изд. Наука и изкуство, С., 1976.

8/ „*Тракийски паметници, том III: Мегалитите в Тракия, Част 2 – Тракия Понтика*", под ред. на Ал. Фол, изд. Наука и изкуство, С., 1982.

-II-
ВЪЗМОЖНОСТ ЗА УТОЧНЯВАНЕ НА ДАТИРОВКАТА НА МЕГАЛИТИТЕ У НАС

Датирането на паметниците от скално насочената култура е силно затруднено от самото им естество: дялани скали без никакви органични остатъци; евентуално парчета от керамични съдове, които не са задължително синхронни с обектите, издялани в скалите. Нейният висш стадий – долмените – засега официално се датират в периода XII-VI в. пр. Хр. Всичките датировки засичат не времето на създаването на мегалита, а неговото най-ранно използване, т.е. дават горната граница. Остава открит въпросът за долната граница, понеже никой не може да гарантира, че не е имало и по-ранно използване, от което просто не са останали следи. Известна надежда за преодоляване на този проблем носят някои нови физични методи за датировка, от чието овладяване и прилагане България може само да спечели. Става дума за т.н. ***оптически стимулираната луминесценция (ОСЛ) или фотолуминесцентно датиране (ФЛД).***

АРХЕОЛОГИЧНА ЕПОХА	ВРЕМЕТРАЕНЕ
ранна новокаменна епоха (неолит)	53-45 в. пр.н.е.
среден неолит	45-43 в. пр.н.е.
късен неолит	43-41 в. пр.н.е.
ранна каменно-медна епоха (=халколит=енеолит)	41-36 в. пр.н.е.
късен халколит	36-31 в. пр.н.е.
ранна бронзова епоха	30-19 в. пр.н.е.

СЪПОСТАВИТЕЛНА ХРОНОЛОГИЯ НА ДОЛМЕНИТЕ В СРЕДИЗЕМНО-МОРИЕТО

Ето няколко български публикации, които описватнакратко метода и обосновават полезността му спрямо Балканските мегалити:

1/ Л.Цонев, Д.Колев: «Мегалитите в България през погледа на един физик»
- сп. *Светът на физиката*, кн.2 (2010), стр.234-256.

2/ Л. Цонев**,** Д. Колев: „Физични изследвания върху мегалитите в България"
- В сборника *Физика, култура и образование – Материали на XXXVIII национална конференция по въпросите на обучението по физика, Ловеч, 8-10.04.2010*, Херон прес, С 2010, стр. 79-87.

3/ Л.Цонев, Д.Колев: «Мегалитите на Балканите: наличност, ориентация и необходимост от прецизно датиране»
- сп. *Наука* (СУБ), кн.4, год.XX (2010), стр. 39-46.
4/ Л.Цонев: «*Мегалитите в България*», изд. Фараго, С 2010.
5/ Л.Цонев, Д.Колев, В.Стойчев: *Он-лайн каталог „Мегалити на Балканите"* (www.balkanmegaliths.bgjourney.com). Той систематизира обектите с желанието да помогне за бъдещото им изучаване, включително по нови методики.
6/ „*Мегалитите на Балканите*" – сборник с материали от I симпозиум в София 2009г., изд. Захарий Стоянов и изд. на СУ „Св.Кл.Охридски", С 2009.

Датирането чрез оптически стимулирана луминесценция (ОСЛ) се основава върху способността на кварцовите зърна в скалите, от които се градят мегалитите, да ***акумулират енергия от радиоактивния фон във формата на латентна (скрита) луминесценция.***

Лъченията от т.н. радиоактивен фон избиват електрони от стандартните им места в кварцовите песъчинки. Повечето от така възбудените електрони практически веднага изсветват излишната си енергия и се връщат по обичайните си места в кристалната решетка.

Малка част от тях, обаче, мигрирайки в кристалчето, попадат в т.н. ***уловки*** – дефекти в природния кварц - и могат да останат там милиони години, запазвайки наднормената си енергия.

С течение на времето и при отсъствие на стимулация уловките в кварцовите частици акумулират възбудени електрони, които образуват своеобразен гиологичен или археологичен **запис**. Това е запас от енергия, която радиоактивното облъчване е предало на възбудените електрони и който се съхранява в кварцовите зърна под формата на латентна (скрита) луминесценция. Тя може може да се превърне в действителна (явна) луминесценция при **стимулация** на кварцовите песъчинки. Ако някакъв външен фактор активира, стимулира уловените електрони, т.е. им придаде малка допълнителна енергия, те излизат от уловките и се връщат по стандартните си места в кристала като при това излъчват акумулираната наднормена енергия във вид на светлина – стимулирана луминесценция. Така записът се изтрива, нулира. От този момент почва натрупването на нов запис.

Външните стимулиращи фактори са два типа: термичен и оптичен. Според стимулатора говорим за термо- или за фотолуминесценция. **Термичната стимулация** се осъществява при загряване до температури около и над 500° – например при изпичане на античната керамика или при пожар в някакъв античен обект. **Оптичната стимулация** се осъществява при осветяване на кварцовото зърно със светлина, която съдържа зелена или синя компонента – каквато е слънчевата светлина. Това може да се случи когато дълго време се обработва каменен блок на дневна светлина преди да се употреби за изграждане на някакво съоръжение.

И така, песъчинките изпълняват ролята на природен **дозиметър -** по измерената тяхна луминесценция $\mathbf{L_A}$ може да се съди за **археологичната доза** $\mathbf{R_A}$, погълната от тях от момента на сглобяването на мегалита до момента на измерването на пробата. По дозиметричен път се определя **едногодишната доза** $\mathbf{R_Y}$, която песъчинката поема в мястото, където се намира мегалитът. Накрая **възрастта** на мегалита **T** се определя като частно: $\mathbf{T = R_A / R_Y}$**.** Точността на резултата по-силно зависи от точната стойност на знаменателя – годишната доза, затова се изисква особено дозиметрично внимание и майсторство. В добрите случаи грешката е 5-7%. Съвременната апаратура за луминесцентно датиране се произвежда от датския изследователски център RISØ. Ето как изглежда тя:

Автоматизиран луминесцентен четец с широкоивично синьо-зелено възбуждане (Производител: фирма RISO -Дания)

Фотолуминесцентната датировка на мегалитни обекти е развита в детайли в работите на проф. Янис Лирицис (Егейски университет, о-в Родос, Гърция) от края на XXв. Научно-изследователски групи по ФЛ датиране вече съществуват от десетилетия в Солун, Ксанти, Родос, а също и в Истанбул, да не говорим за други страни по света: САЩ, Естония, Холандия, Южна Африка, Китай и т.н ит.н. През септември 2009г. в Делфи (Гърция) се проведе първият международен симпозиум по луминесцентно датиране в археологията с участието на 40 специалисти от цял свят. Следващият симпозиум ще се проведе приз 2012г. в Португалия. България все повече изостава в тази област от световните тенденции.

За пръв път в България бе анонсирано намерение за усвояване на тази методика в рамките на Договор № ДО 02-247/18.12.2008 с НФНИ към МОН „*Лазерни методи за диагностика в археологията*", обединяващ специалисти от ИФТТ-БАН, Физ. факултет при СУ „Св. Кл. Охридски", НАИМ-БАН).

Ако учени от трите балкански страни (Гърция, Турция, България) обединят усилия, има надежда балканската група мегалити да бъде прецизно вместена в хронологичната рамка на огромния европейско-средиземноморски мегалитен район.

По-подробно описание на метода от самите му създатели може да се намери в следната специализирана литература.

1/ M.Aitken, G.A.Wagner, V.Mejdahl: "*Thermoluminescence Dating*" (1978)
2/ M.Aitken: "*Science-based Dating in Archaeology*" (1990)
3/ R.E.Taylor, Martin J.Aitken: "*Chronometric Dating in Archaeology (Advances in Archaeological and Museum Science)*" (1997)
4/ M.Aitken: "*An Introduction to Optical Dating*" (Oxford University Press, 1998)
5/ П.А.Ваганов: „*Физики дописывают историю*" (изд. Ленинградского ун-тета, Л 1984).
6/ I.Liritzis: "Advances in Thermo- and Opto-Luminescence Dating of Environmental Materials"
- *Global Nest: the International Journal*, Vol.2, No.1 (2000), pp.29-49.
7/ P.S.Theocaris, I.Liritzis, R.B.Galloway: "Dating of Two Hellenic Pyramids by a Novel Application of Thermo-Luminescence"
- *Journal of Archaeological Science*, Vol. 24 (1997), pp.399-405.

ДНЕС В БЪЛГАРИЯ *(И НА БАЛКАНИТЕ)* **ИМА ПОТВЪРДЕНИ СЛЕДНИТЕ МЕГАЛИТИ И ПОДОБНИ ОБЕКТИ:**

- **4 ИНДИВИДУАЛНИ МЕНХИРА: с. Петокладенци и с. Стежерово (Свищовско), с. Овчарово (Сакар) и пред музея в Хасково (вероятно пренесен от с. Овчарово).** *ИМА И В ГЪРЦИЯ – около 5*
- **ОКОЛО 100 ГРУПИРАНИ МЕНХИРА: Плиска и с. Минер. бани** (Хасковско)**.** *ИМА И В ТУРЦИЯ – до Одрин - около 1000*
- **2 КРОМЛЕХА: с. Долни Главанак** (Изт. Родопи)**, с. Старо Железаре** (Пловдивско)
- **5 МЕГАЛИТНИ КРЪГА (НЕ КРОМЛЕХИ!): Яйлата, с. Дражево** (Кабиле)**, с. Бълг. поляна** (Сакар)**, , западно от с.Минер. бани** (Изт.Род.)**, с.Плевун** (Изт.Род.)**.** *ИМА И В ГЪРЦИЯ – Микена*
- **100-120 КЛАСИЧЕСКИ ДОЛМЕНА: Странджа, Сакар и Изт. Родопи.** *ИМА И В ТУРЦИЯ (Странджа – около 300) И ГЪРЦИЯ (около 20 в Изт. Родопи: с. Руса, Котроня, Кила + о-в Самотраки + о-в Наксос).* (Не броим цистите!
- **ДЕСЕТКИ СКАЛНО-ИЗСЕЧЕНИ ДОЛМЕНИ: Камен бряг** до Каварна **(около 30) и с. Хлябово,** Сакар пл. **(1).**
- **4 ЦИКЛОПСКИ ЗИДА: Кабиле** (Ямбол)**, Небет тепе** (Пловдив)**, до с. Минерални бани** (Хасковско)**.** *ИМА И В ГЪРЦИЯ – Ксанти, Делфи*

-III-
КОНКРЕТНО ЗА ГОЛЕМИЯ ДОЛМЕН ПРИ С.ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ

III-1. Долмените при с.Голям Дервент, Западна Странджа

В землището на с.Г.Дервент, Дервентски възвишения – Западна Странджа, има общо 3 долмена. Единият (нека е условно №3) е в селското гробище, непосредствено до кльона, но вътре в охраняваната зона – еднокамерен с дромос, отхлупен. Вторият (нека е условно № 2) е може би най-големият в Странджа, двукамерен с дромос, като и трите капака са по местата си. Третият (нека е условно № 1) е еднокамерен с дромос, запазен е на място капакът на камерата. Изучават се от екипа на Д.Агре и Д.Дичев поне от 2004г. насетне. Първият и вторият са съседни – на по-малко от 100м един от друг. Входните им плочи са разбити от вандали на едри късове и са забележителни с това, че върху тях има гравирани релефи с тракийска символика. Такава орнаментика не е намирана върху никой друг долмен на Балканите.

НАХОДКИ ОТ ДОЛМЕНИТЕ ПРИ с.Г.ДЕРВЕНТ *(снимки Д.Агре от периодичния печат „Дума", "Сега", "Труд","Одисей")*

Фиг.1:Фриз-Двуостра брадва (лабрис) – царски символ

Фиг.2:Фриз- Меандър и змийски глави

Фиг.3:Фриз-Змийски глави

Фиг.4:Бронзова гривна

Резултатите са обнародвани в следните специализирани публикации:

1/ Д. Дичев: *„Проучване на долмен, намиращ се в землището на с.Голям Дервент, община Елхово”*
- Археологически открития и разкопки през 2005г., изд. НАИМ, С., 2006, стр. 110-112.

2/ Д. Дичев: **„** *Долмен № 2 в землището на с. Голям Дервент, община Елхово”*
- Археологически открития и разкопки през 2007г., изд. НАИМ, С., 2008, стр. 155-156.

III-2. Какво предизвика моята тревога и настоящата публикация?

През есента на 2010г. научих, че археологичният екип Агре/Дичев иска да бъде преместен долмен от село Голям Дервент, за да бъде монтиран наново в двора на сградата, където се помещава археологичната експозиция на музея в град Елхово. Разбрах, че става дума за долмен № 2, най-големия от трите. Замислено е да бъде пренесен именно той, затова оттук насетне ще става дума само за него.

Долменът вече е подложен на изчерпателни археологични разкопки и ценните му начупени входни плочи с гравираните релефи са прибрани в музейни хранилища.

За опазване на тялото на самия долмен не са взети предпазни и укрепителни мерки, на терена няма нито ограда, нито табела. Без никаква публичност, обсъждане и без да се взема под внимание мнението на жителите на с.Голям Дервент, направо се подготвя радикалната стъпка - преместването му в Елхово: (1) кметът на Елхово вече е правил запитване до НИОНКН, чийто отговор не ми е известен; (2) архитект прави скици, чрез които търси най- подходящото разполагане на долмена след пренасянето в двора на къщата, отредена за археологическата експозиция на елховския музей.

III-3. Какви са основните аргументи на археолозите за местенето на мегалита?

1/ Долменът вече е окончателно изучен от археолозите чрез разкопките им.
2/ Долменът е много ценен заради релефите на входните му плочи.
3/ Поради огромната опасност да бъде разрушен от иманяри, долменът трябва да бъде спасен, а това може да стане само чрез пренасянето му в музея в Елхово.
4/ Посещението на долмена е затруднено, понеже той е разположен зад кльона.
5/ Пренасянето ще улесни експонирането („социализацията”) на долмена, понеже експонирането му на оригиналното място би струвало няколко милиона лева за изграждането на път и инфраструктура.

III-4. Какви са моите аргументи против местенето на мегалита?

А. ОТ НАУЧНО ГЛЕДИЩЕ

Познанието е безкраен процес, а не еднократен акт, то никога не свършва. Археологичните разкопки не изчерпват познанието за долмена. Изучаването му трябва да продължи и в бъдеще евентуално по други методики като например (а) датиране по физични методи, (б) проучване на връзката с ландшафта, с околната топография, на ориентацията. Но за тази цел не бива да се нарушава автентичността му, не бива да се извършват необратими действия, които биха унищожили възможността за следващи проучвания:

Чудесно е, че строшените от вандали входни плочи са прибрани в музей за съхранение и реставрация; това е напълно достатъчно за спасяването им.

Б. ЗА ИМАНЯРИТЕ И КЛЬОНА.

Б-1/ Не бива жителите от с.Голям Дервент, а също така и любителите на старините у нас (които всъщност осъществяват прословутия културен туризъм) да бъдат обявявани голословно за иманяри само поради интереса им към долмените.
Б-2/ Иманяри не посещават долмени, които вече са разкопани докрай от археолозите, особено от екипа на Агре/Дичев, който ги изгребва до дъно.
Б-3/ Поради предстоящото включване на България в зоната „Шенген” властите спешно почват сериозно да затягане на пропускателния режим около границата и да засилват охраната на границата с Турция, включително възстановяване на мрежовите огради (кльон) и на пропускателния режим. Това от една страна ще намали апетитите на потенциалните иманяри, а от друга ще позволи по-добър контрол върху посещението на долмените.
Б-4/ Посещение на археологични недвижими обекти зад кльона вече е уредено по елементарен начин в Малко Търново: ако искате да посетите светилището Мишкова нива, записвате се в музея и там ви осигуряват водач, в чийто съпровод полицията ви пропуска да минете през кльона.

В. ЗА СОЦИАЛИЗАЦИЯТА

В-1/ Чрез преместването на долмена ще се лиши с. Г.Дервент от туристическа забележителност, която от векове си е в неговото землище и е надежда за развитие на културен туризъм.
В-2/ Огромната сума, която според археолозите била нужна за експониране на обекта на място – милиони левове, е направо абсурдна и говори по-скоро за нездрав апетит! Не са

нужни нито нов път, нито инфраструктура, каквото и за значи тази дума. Съвсем достатъчна е една добре маркирана пътека (екопътека) и няколко пейки, обозначителна ограда и качествена табела с пояснения при самия обект. Те и до днес липсват – вече поне 5 години след разкопките. Пешеходният излет от селото до долмена трае не повече от 30-40 минути спокоен ход. Като добър пример може да служи експонирането на кромлеха при с. Долни Главанак до Маджарово (Изт. Родопи).
В-3/ По-изгодно и за самия музей в Елхово ще бъде да организира транспорт на туристическите групи с микробус и екскурзовод, като комбинира посещението на долмените в с. Г.Дервент с други забележителности. Така работят вече десетилетия, например, нашите съседи - туристически фирми от Истанбул организират екскурзии до Лалапаша с посещение на долмени в турска Странджа. Да не би там да няма иманяри?
В-4/ Ако пък е толкова нужно реставрираните каменни релефи да бъдат експонирани непременно в компанията на долмена, от който са взети и докарани в музея, то нищо не пречи в музея на Елхово да се построи макет на долмена. Примерите са много. Така е постъпено с гробниците в Казанлък и в с. Александрово. Оригиналният Мадарски конник не е отрязан от скалата си, а си е оставен на мястото си въпреки опасността от ерозия; в Нац. археол. музей има негово копие. Стенописи от черкви се местят, без да се местят самите черкви. Нещо повече: в самия оригинален долмен на място може да се вградят макети на счупените плочи с релеф, които са вече прибрани в музей.

Г. КАКВО ТВЪРДИ ЗАКОНЪТ ЗА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО (2009г.)

В него никъде не се споменава „пренасянето" при изброяването на разнообразни начини и възможности за опазване на недвижимите културни паметници! Дори напротив.
Г-1/ Според Закона недвижимите археологични обекти са неделими от мястото и околната среда, където са създадени.
Г-2/ Според Закона грижите за археологични обекти в риск са следните: охрана, означаване с табела, ограждане, консервация, реставрация, укрепване, социализация, мониторинг.
Г-3/ Според Закона грижите се полагат от собственика – държавата, общината, музея.
Г-4/ Според Закона музеите съхраняват само движимите културни ценности. Недвижимите ценности музеите може само да опазват и представят пред публиката.
Г-5/ Според Закона представянето на културните ценности пред публика става при условия и по начин, които не поставят под заплаха физическата цялост и състоянието на културните ценности;
Г-6/ Според Закона теренното проучване трябва да осигури теренна консервация, която да предотврати увреда и разрушаване на находките, както и загуба на свързана с тях информация. (*Именно такава загуба ще настъпи при местенето на долмена и именно срещу нея възразявам аз, като имам предвид възможността за луминесцентно датиране, спомената по-горе в този материал*.)
Г-7/ Според Закона от недвижимите културни ценности може да се прави по 1 копие за музейни цели по следните причини: (а) ако оригиналът е застрашен и (б) за да се осигури подходящо експониране на паметника; репликата, обаче, задължително трябва да се отличава по размер от оригинала поне с 1/10 и да бъде маркирана като копие.

-IV-
ЗАКЛЮЧЕНИЕ: ПРОТИВ ЕДНА ЛОША ТЕНДЕНЦИЯ

По неизвестни за мене причини у нас се оформя вече цяла тенденция за преместване на недвижими археологични обекти и то не какви да е, а само мегалити. Защо се посяга именно на тях? Защото е най-евтино ли? Мегалитите се оказват най-беззащитният обект. Никой не мести, например, цели крепостни стени, скални светилища, антични пътища или римски и средновековни черкви. Никому не хрумва да мести класически тракийски гробници в Източните Родопи (с.Черничино край гр. Маджарово; с.

Долно Луково край Ивайловград), в Странджа (в местността Пропада край Малко Търново), в полите на Стара планина (в Казанлъшко, до с. Врани кон при Омуртаг) и т.н.

Ето списък на вече преместени мегалити у нас:

(1) Долмен от Белеврен (Странджа) е преместен при музея в Бургас, вероятно още през 50-те години на ХХв. Днес е експониран изключително несполучливо.

(2) Долмен от с.Изворово (Сакар) е преместен при музея в Хасково. Правен е опит да се премести пак там и менхирът Чучул камък от с. Овчарово, Сакар пл., но местното население се възпротивило.

(3) В 1992г. Г.Китов намира долмен при Малката могила, Казанлъшко. 3г. НИПК и местните власти не правят нищо за охраната му. Тогава Китов сам взема решение и премества долмена при Голямата арсеналка, след което НИПК го критикува. И толкоз, преместването вече е факт.

(4) Макар и недовела до местенето му, тъжна епопея се разигра и с кромлеха при с.Старо Железаре, Пловдивско, открит също от Г.Китов 2002г. След като разкопава до дъно покриващата го могила, Китов изоставя обекта открит и беззащитен срещу ерозията (тук изобщо не говорим за иманяри). Въобще не питам какво мисли НИПК/НИОНДН по въпроса – най-вероятно нищо. Резултатът от бездействието може да види всеки посетител насред полето край селото.

(4) Ще добавя тук и един пример от Турция. Долмен от Странджа е преместен при музея в Одрин.

Това не са примери за подражание, а заслужават само укор! Това са прецеденти, които не бива да се ползват като обосновка за местене на още и още мегалити!

Според мен тази тенденция е неприемлива от научно, социално и туристическо гледище. Бившият НИПК, днес НИОНДН, не прави нищо за спирането й, Министерството на културата - също. През септември 2010 подадох молба до Министерството на културата (вх.№ 94-00-1918/23.09.2010) с копие до НАИМ с музей при БАН (вх.№ 863/23.09.2010) да извършат проверка по случая и ако сведенията ми се окажат верни, да спрат дейностите, които целят пренасяне на големия долмен в Г.Дервент от мястото му до музея в Елхово. Отговор нямам и от двете институции вече 4 месеца.

Лошата антимегалитна тенденция все пак не е повредила всичките мегалитни обекти у нас. На фона на изброените безобразия мога да спомена и няколко добри примера за запазване и експониране на мегалити у нас, които заслужават похвала и подражание.

[1] Реставрация и експониране на двойката долепени долмени в м. Нъчеви чаири (Сакар), общ. Тополовград.

[2] Реставрация на паднал долмен до с. Остър камък (Изт.Родопи).

[3] Експозицията на долменоподобни скално-изсечени камери в м.Яйлата до с.Камен бряг (Каварна).

[4] Пълното възстановяване на терена след разкопките на менхирите-девташи до Плиска, предприето през 70-те и 80-те години на ХХв. от археолога Рашо Рашев. Това е единствен по рода си пример за коректно отношение към паметниците след разкопки.

[5] Реставрирането, укрепването и експонирането на кромлеха при с.Долни Главанак, Маджарово (открит от Г.Нехризов в 1998г.). Паркинг, пътека и информац;ионни табла – това е съвършено достатъчно.

[6] Реставрирането и експонирането на долмените при с. Железино и при с. Плевун, Източни Родопи (Г.Нехризов).

Не всичко е загубено, но загуби несъмнено има. Ще позволим ли те да се множат? Тревогата ми за големия долмен при с. Голям Дервент засега си остава.

Любомир Цонев, ИФТТ-БАН, **26.01.2011г**.